

“HAYRAT UL-ABROR” DOSTONIDA ADOLAT VA KOMIL INSON TALQINING BADIY-FALSAFIY ASOSLARI

Yusupova Zilola

Sharq universiteti

Filologiya (o'zbek tili) fakulteti

1-bosqich talabasi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 09.06.2026

Revised: 10.06.2026

Accepted: 11.06.2026

KALIT SO'ZLAR:

*Hayrat ul-abror,
Alisher Navoiy, adolat,
komil inson, didaktik
doston, maqolat,
hikoyat, badiiy talqin,
axloqiy ideal, mumtoz
adabiyot.*

Tadqiqotning maqsadi dostonda adolat tushunchasi qanday mazmuniy qatlamlarda ifodalanganini, uning hukmdor mas'uliyati, xalq manfaati, shaxsiy poklanish va komillik bilan qanday bog'langanini yoritishdan iborat. Ishda tavsifiy tahlil, matnshunoslik, g'oyaviy-badiiy sharh, qiyosiy kuzatish va germeneytik talqin usullaridan foydalanildi. Tahlil natijasida Navoiy adolatni faqat ijtimoiy boshqaruvning tashqi mezon sifatida emas, balki insonning ichki intizomi, insof, ilm, rahm-shafqat va halollikka asoslangan ma'naviy qonun sifatida talqin etgani aniqlandi. Maqolat va hikoyatlar tizimi nazariy g'oyani amaliy misollar bilan mustahkamlab, o'quvchini axloqiy xulosaga olib kelishi ko'rsatildi. Xulosa qismida "Hayrat ul-abror"da adolat komil insonni tarbiyalovchi va jamiyat muvozanatini ta'minlovchi markaziy g'oyaviy mezon ekani asoslandi.

Alisher Navoiy o'zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandasi sifatida turkiy badiiy tafakkur imkoniyatlarini kengaytirgan ulkan ijodkordir. Uning lirik merosi, nasriy asarlari va dostonlari Sharq adabiyoti an'analari bilan uzviy bog'langan bo'lsa-da, mazmun va ifoda jihatidan yangi badiiy bosqichni yuzaga chiqargan. Navoiy "Xamsa"si bu borada alohida ahamiyat kasb etadi, chunki unda inson, jamiyat, axloq, haqiqat, ishq, komillik va

davlat boshqaruvi singari masalalar badiiy-falsafiy umumlashma darajasida talqin qilinadi. "Hayrat ul-abror" ana shu turkumning birinchi dostoni sifatida muallifning ma'naviy-estetik dasturini yoritib beradi.

"Hayrat ul-abror"ning o'ziga xosligi shundaki, unda voqeaband syujet yetakchi emas; asar, avvalo, axloqiy-falsafiy mushohada, pand-nasihat va hayotiy kuzatishlarning badiiy tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois dostonni o'qishda faqat umumiy mavzularni sanash yetarli emas. Undagi asosiy g'oyalar qanday qurilishda berilgani, qaysi tushunchalar markaziy o'rin tutgani, hikoyat va maqolatlarning qanday ichki bog'lanishda qo'llangani ham muhim masaladir. Bu jihatdan dostonni adolat g'oyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilish matnning ichki mantiqini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adolat Sharq ijtimoiy-falsafiy tafakkurida ko'p qirrali tushunchadir. U bir tomondan odil hukmdor timsoli bilan, ikkinchi tomondan ijtimoiy tenglik, insof va xalq manfaatini ko'zlash bilan bog'lanadi. Uchinchi tomondan esa adolat insonning o'ziga nisbatan ham tatbiq etiladi, ya'ni nafsni tiyish, halollik, rostgo'ylik va ma'naviy poklik ko'rinishida namoyon bo'ladi. Navoiy ana shu ko'p qatlamli mazmunni "Hayrat ul-abror"da yaxlit estetik tizimga aylantiradi. Shuning uchun dostonda adolat masalasini faqat podshohga oid yoki faqat ijtimoiy mavzu doirasida toraytirish ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi ham aynan shu nuqtada namoyon bo'ladi. Bugungi davrda mumtoz matnlarni faqat tarixiy yodgorlik sifatida emas, balki hozirgi ma'naviy tafakkur bilan suhbatga kirisha oladigan badiiy-falsafiy manba sifatida o'qish ehtiyoji kuchaymoqda. "Hayrat ul-abror"dagi adolat talqini ham zamonaviy o'quvchi uchun muhimdir, chunki u jamiyat, boshqaruv, axloq va shaxs mas'uliyati o'rtasidagi murakkab bog'lanishni badiiy shaklda yoritadi. Dostonning tarbiyaviy kuchi ham aynan ana shu umumiy insoniy mezonlar bilan belgilanadi.

Adabiyotshunoslikda Navoiy ijodining poetikasi, g'oyaviy yo'nalishi, "Xamsa" an'analari va mumtoz obrazlar tizimi haqida ko'plab tadqiqotlar yaratilgan. Biroq adolat va komil inson talqinini bir butun badiiy tizim sifatida IMRAD ko'rinishida, sinostik tarzda umumlashtirib ko'rsatish hamon dolzarb amaliy vazifa bo'lib qolmoqda. Ayniqsa oliy ta'lim jarayonida talabalar uchun keng hajmli ilmiy materialni mantiqiy va aniq tuzilgan shaklda berish zarurati mavjud. Shu bois maqolada ilmiy uslub saqlangan holda matnning asosiy g'oyaviy yo'nalishlari tizimli bayon qilinadi.

Tadqiqotning maqsadi "Hayrat ul-abror"da adolat g'oyasi qanday mazmuniy ko'lamda ifodalanganini, u komil inson tarbiyasi bilan qanday tutashganini va buni yoritishda maqolat hamda hikoyatlar qanday badiiy vazifa bajarganini ochib berishdan iborat. Shu maqsaddan

kelib chiqib, dostondagi adolat tushunchasining mazmuniy qatlamlarini ajratish, uning insof, ilm, rahm-shafqat, saxovat va nafsni tiyish bilan bog'lanishini ko'rsatish, komil inson talqinidagi badiiy mezonlarni belgilash hamda asarning estetik-tarbiyaviy ahamiyatini yoritish asosiy vazifalar sifatida belgilandi.

Metodologiya

Tadqiqotda, avvalo, tavsifiy-tahliliy yondashuv asos qilib olindi. Bu usul "Hayrat ul-abror" matnidagi adolat, insof, komillik, ilm va rahm-shafqat bilan bog'liq o'rinlarni mazmuniy jihatdan sharhlash imkonini berdi. Tavsifiy tahlil matnning umumiy g'oyaviy oqimini aniqlash, bir-biriga yaqin tushunchalarning qanday takrorlanishi va qaysi o'rinlarda markaziy ma'no hosil qilishini kuzatishda qo'l keldi. Mazkur yondashuv orqali dostonning tarqoq fikrlar yig'indisi emas, balki qat'iy ichki mantiqqa ega badiiy qurilish ekani ko'rsatildi.

Ikkinchi muhim usul sifatida matnshunoslik yondashuvidan foydalanildi. Bunda dostonning maqolat va hikoyatlar asosidagi kompozitsiyasi e'tiborga olindi. Maqolatlarda ilgari surilgan nazariy-axloqiy fikrlarning hikoyatlarda qanday jonlanishi, ya'ni g'oyaning quruq nasihatdan badiiy misolga o'tish jarayoni tahlil qilindi. Ushbu yondashuv asarning tashkiliy tuzilishi bilan g'oyaviy vazifasi o'rtasidagi aloqani ochishga yordam berdi.

Qiyosiy kuzatish usuli adolat tushunchasining boshqa axloqiy mezonlar bilan munosabatini ko'rsatish uchun qo'llandi. Xususan, adolat va zulm, insof va ochko'zlik, ilm va jaholat, tavoze' va kibr, rahm-shafqat va shafqatsizlik singari qarama-qarshi tushunchalar bir tizimda ko'rib chiqildi. Bu usul natijasida dostonning dramatik kuchi aynan axloqiy qarama-qarshiliklar orqali yuzaga chiqishi aniqlashtirildi.

Germenevtik talqin usuli esa matnning ichki ma'nolarini kengroq ochishga xizmat qildi. Chunki mumtoz dostonlarda ko'plab tushunchalar bir vaqtning o'zida ham ijtimoiy, ham axloqiy, ham ma'naviy ma'noda qo'llanadi. Shu bois adolat, komillik, insof yoki podshohlik kabi tushunchalarni faqat yuzaki lug'aviy ma'noda emas, balki badiiy kontekst bilan bog'liq holda talqin qilish zarur edi. Germenevtik yondashuv bunday ko'p qatlamli ma'nolarni izohlashda samarali bo'ldi.

Tadqiqot obyekti badiiy matn bo'lgani sababli ushbu ish statistik hisob-kitoblar yoki miqdoriy ko'rsatkichlarga tayangan emas. Asosiy e'tibor sifat tahliliga qaratildi. Ya'ni alohida so'zlar soni yoki mavzu chastotasidan ko'ra ularning badiiy vazifasi, mazmuniy salmog'i va estetik ta'siri muhim deb qaraldi. Bu hol tadqiqotning xususiyatidan kelib chiqadi, chunki mumtoz adabiyotning ichki mantiqini faqat miqdor bilan emas, talqin bilan anglash mumkin.

Tadqiqot jarayonida umumlashtirish usuli ham qo'llanildi. Dostonning barcha bob va hikoyatlarini bir maqola doirasida to'la yoritish qiyin bo'lgani uchun, asarda takror va markaziylik tamoyiliga ega bo'lgan g'oyalar ajratilib, ular atrofida sinostik umumlashmalar tuzildi. Natijada maqola bir vaqtning o'zida ham ilmiy tahlil, ham o'qitish uchun qulay ko'rinishga ega bo'lishi maqsad qilindi.

Natijalar

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, "Hayrat ul-abror"da adolat g'oyasi asarning markaziy badiiy-falsafiy o'qi vazifasini bajaradi. Dostonning turli qismlarida ko'tarilgan ilm, saxovat, qanoat, tavoze', rahm-shafqat va halollik singari fazilatlar aslida adolat g'oyasining turli ko'rinishlari bilan bog'langan. Navoiy uchun adolat tor ma'nodagi qonuniylik emas; u hayotning to'g'ri mezoni, insonning o'z o'rnini bilishi va jamiyatdagi muvozanatni saqlovchi ichki qonundir. Shu sababli doston bo'ylab adolat nazariy shior emas, balki badiiy tafakkurning tayanch mezoni sifatida qatnashadi.

Birinchi muhim natija shuki, doston adolatni odil hukmdor timsoli orqali talqin etadi, ammo bu timsol faqat siyosiy boshqaruv doirasida qolmaydi. Hukmdorning adolati xalq taqdiri bilan bevosita bog'lanadi: podshohning to'g'ri yoki noto'g'ri yo'li jamiyatning ma'naviy ahvoriga ham ta'sir qiladi. Navoiy nazarida hukmdor adolatli bo'lishi uchun u ilmi, farosatli, insofli va rahmdil bo'lishi kerak. Demak, podshohlikning haqiqiy mezoni qudrat emas, adolat bilan boshqarish salohiyatidir. Bu qarashda davlat boshqaruvi axloqiy mas'uliyat bilan uzviy bog'langan.

Ikkinchi natija sifatida doston adolatni ijtimoiy mezondan tashqari shaxsiy kamolot mezoniga ham aylantirishi aniqlandi. Asarda inson o'z nafsining quliga aylansa, u na o'ziga, na jamiyatga foyda keltira oladi. Nafsni tiyish, halol bo'lish, ortiqcha kibr va manmanlikdan uzoqlashish, ilmga intilish kabi fazilatlar adolatning ichki sharti sifatida ko'rsatiladi. Ya'ni adolat, avvalo, insonning o'z qalbida boshlanadi. O'zini boshqara olmagan kishi boshqaga ham, jamiyatga ham adolat ko'rsata olmaydi. Shu jihatdan Navoiy shaxsiy axloq bilan ijtimoiy muhitni bir-biridan ajratmaydi.

Uchinchi muhim natija komil inson talqinining adolat g'oyasi bilan chambarchas bog'liqligida ko'rinadi. Dostonning didaktik ruhidan anglashiladiki, komillik faqat ilmi bo'lish yoki ibodat bilan cheklanmaydi. Komil insonning asosiy belgilaridan biri insof va adolatga sodiqlikdir. U boshqalarning haqqini poymol qilmaydi, nafs va manfaatni mezon qilib olmaydi, rostlik va rahm-shafqatni ustun qo'yadi. Navoiy uchun komillik mavhum ruhiy balandlik emas, balki amaliy axloqiy mezonlar majmuidir. Bu mezonlar markazida esa adolat turadi.

To'rtinchi natija dostonning kompozitsion qurilishi bilan bog'liq. Tahlil shuni ko'rsatdiki, maqolat va hikoyatlar tizimi adolat g'oyasini kuchaytirishga xizmat qiladi. Maqolatda muallif ma'lum bir axloqiy yoki ijtimoiy tamoyil haqida bevosita fikr yuritadi, tushuncha mohiyatini sharhlaydi va xulosa chiqaradi. Hikoyatda esa shu g'oya hayotiy voqea, obrazlar to'qnashuvi yoki aniq holat orqali ko'rsatiladi. Natijada nazariya va badiiy amaliyot bir-birini to'ldiradi. O'quvchi adolat haqidagi fikrni faqat aql bilan emas, badiiy tasavvur orqali ham qabul qiladi. Bu esa dostonning ta'sir kuchini sezilarli darajada oshiradi.

Beshinchi natija adolat va zulm qarama-qarshiligining markaziy badiiy usullardan biri ekanida namoyon bo'ladi. Navoiy zulmni faqat zo'ravonlik yoki nohaq jazolash bilan cheklamaydi. Zolimlik ochko'zlik, manfaatparastlik, jaholat, kibr, yolg'onchilik, ma'rifatsizlik va biron-bir haqiga tajovuz qilish orqali ham yuzaga chiqadi. Adolat esa bunga qarshi insof, aql, sabr, ilm, qanoat va rahm-shafqatni qo'yadi. Shu tariqa dostonning badiiy drammatizmi tashqi voqealardan ko'ra axloqiy qarama-qarshiliklar orqali yaratiladi. Bu usul o'quvchini nafaqat voqeani kuzatishga, balki xulosa chiqarishga ham undaydi.

Oltinchi natija sifatida ilm va adolatning o'zaro aloqasi alohida ajralib turadi. Doston matnida ilm oddiy ma'lumot yig'ish emas, to'g'ri yo'lni anglash vositasi sifatida ko'rinadi. Ilmsiz hukmdor adolatni qaror toptira olmaydi, ilmsiz kishi esa nafsning aldamchi yo'liga tez tushib qoladi. Navoiy shu tariqa ma'rifatni adolatning muhim tayanchi sifatida belgilaydi. Bu qarash ijtimoiy tartibni faqat kuch bilan emas, aql va bilim bilan bog'laydi. Demak, "Hayrat ul-abror" ma'rifiy dastur sifatida ham qimmatli asardir.

Yettinchi natija saxovat, qanoat va tavoze' singari fazilatlarning adolat bilan bog'liqligida ko'rinadi. Doston tahlili shuni ko'rsatadiki, saxovat adolatning rahm-shafqatga yaqinlashgan ko'rinishi, qanoat esa o'z nafsiga nisbatan adolat ko'rsatishning bir shakli, tavoze' esa kibru havo orqali boshqalarga zulm qilishning oldini oluvchi ichki mezon sifatida talqin etiladi. Demak, Navoiy bitta asosiy g'oyani turli axloqiy bo'limlar orqali kengaytiradi va ularning barchasini yagona ma'naviy markazga bog'laydi.

Sakkizinchi natija dostonning bugungi davr uchun ham o'qilishi mumkin bo'lgan universal axloqiy xususiyatidir. Tahlil shuni ko'rsatdiki, asar faqat o'rta asr saroy hayoti yoki tarixiy boshqaruv mezonlari bilan cheklanib qolmaydi. Undagi adolat, insof, halollik, ilm, mas'uliyat va nafsni tiyish kabi g'oyalar hozirgi zamonda ham o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Shu sababli dostonni faqat tarixiy yoki diniy matn sifatida emas, zamonaviy ma'naviy tafakkur bilan aloqaga kirisha oladigan badiiy manba sifatida baholash mumkin.

To'qqizinchi natija sifatida "Hayrat ul-abror"ning didaktikligi bilan estetikligi bir-biriga zid emasligi aniqlandi. Ba'zan didaktik asarlar quruq nasihat sifatida baholanadi. Biroq Navoiy matnida g'oya estetik ifoda bilan uzviy bog'langan. Obrazlar, qarama-qarshiliklar, ritmik fikrlash, pand va hikoyat uyg'unligi adolat mavzusini badiiy kuch bilan yoritadi. Shu bois dostonning tarbiyaviy ta'siri aynan uning san'atkorona qurilishi bilan mustahkamlanadi.

Muhokama

Olingan natijalar "Hayrat ul-abror"ni oddiy axloqiy nasihatlar to'plami sifatida talqin qilish yetarli emasligini ko'rsatadi. Doston chuqur ichki tizimga ega bo'lib, unda alohida mavzular bir-biridan mustaqil emas, balki yagona g'oyaviy markazga bo'ysungan. Ana shu markazlarning eng asosiylaridan biri adolatdir. Adolatga doir fikrlar dostonning turli qatlamlarida takror ko'rinsa-da, har gal yangi mazmuniy qirra bilan boyiydi. Bir o'rinda u odil hukmdor mas'uliyati bilan, boshqa o'rinda komil inson tarbiyasi, yana boshqa joyda esa nafs va insof kurashi bilan bog'lanadi.

Bu natijalar Sharq didaktik dostonchiligi an'analari bilan hamohangdir. Chunki Sharq adabiyotida odil podshoh timsoli, insof, xalq g'amini yeyish, nafsni tiyish va komillikka intilish kabi motivlar keng tarqalgan. Biroq Navoiy bu an'anani shunchaki takrorlamaydi. U uni turkiy badiiy tafakkur, xalqona sezgirlik va kuchli umumlashtirish mahorati bilan yangi bosqichga olib chiqadi. "Hayrat ul-abror"dagi g'oyalar kitobiy haqiqat bo'lib qolmay, hayotiy mushohada va badiiy ta'sirga ega mezonlar sifatida namoyon bo'ladi.

Muhokama davomida yana bir muhim jihat ayon bo'ladi: Navoiy uchun adolat tashqi siyosiy tartibdan ancha keng tushunchadir. Agar adolat faqat hukmdor bilan bog'langanida, u holda dostonning tarbiyaviy ta'siri faqat siyosiy doira bilan cheklanib qolardi. Asarda esa adolat har bir shaxsning kundalik fe'l-atvori, o'ziga va boshqalarga munosabati, ilmga qarashi, nafsini boshqarishi va halolligi bilan bog'langan. Demak, doston adolatni ijtimoiy institut sifatida emas, yashash usuli sifatida talqin qiladi. Bu esa asarning g'oyaviy ko'lamini sezilarli darajada kengaytiradi.

Komil inson talqini bilan adolatning bog'liqligi ham alohida e'tiborga loyiq. Mumtoz adabiyotda komillik ko'pincha ruhiy yuksalish, ma'rifat, ishq yoki taqvo bilan bog'lanadi. Navoiy bu tushunchalarni saqlagan holda ularga amaliy axloqiy mazmun qo'shadi. Ya'ni komillik odamlardan uzilib, faqat o'z botiniga berilish emas; aksincha, u boshqalarning haqqini tan olish, insofli bo'lish, ilmni foydali ishlatish, manmanlikdan qochish va rahm-shafqat bilan yashashni ham talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan komil inson dostonning nafaqat estetik ideali, balki ijtimoiy ideali ham hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari pedagogik jihatdan ham muhimdir. Oliy ta'lim jarayonida talabalarga "Hayrat ul-abror"ni o'qitishda faqat boblar mazmunini hikoya qilib berish yetarli bo'lmaydi. Ularga asardagi asosiy g'oyalar qanday tuzilganini, qaysi fazilatlar bir-biri bilan bog'langanini, adolatning qanday ko'p qatlamli tushuncha ekanini ko'rsatish zarur. Sinostikalar bo'limi aynan shunday amaliy ehtiyojdan kelib chiqadi. U murakkab ilmiy materialni qisqa, aniq va yodda qoladigan shaklda umumlashtirishga yordam beradi.

Bugungi zamon nuqtayi nazaridan dostonning dolzarbligi yanada ravshan ko'rinadi. Hozir ham jamiyatda adolat, halollik, mas'uliyat, ilmning qadri va inson qadr-qimmatiga munosabat masalalari dolzarb bo'lib qolmoqda. "Hayrat ul-abror" bu masalalarga tarixiy yodgorlik sifatida emas, chuqur badiiy-falsafiy tajriba sifatida javob beradi. Shu bois asar mumtoz adabiyot namunasigina emas, balki ma'naviy muloqotga chorlovchi matn sifatida ham ahamiyatlidir.

Xulosa

Tadqiqot yakunlari shuni ko'rsatdiki, "Hayrat ul-abror" dostonida adolat g'oyasi markaziy badiiy-falsafiy mezon sifatida namoyon bo'ladi. Navoiy adolatni tor siyosiy tushuncha sifatida emas, balki jamiyat hayotining muvozanati, hukmdor faoliyatining axloqiy asosi, shaxsiy komillikning ichki talabi va insoniy munosabatlarning bosh mezoni sifatida talqin etadi. Shu jihatdan dostonning g'oyaviy qurilishi yaxlit va puxtadir.

Maqolada aniqlanganidek, adolat dostonida insof, ilm, rahm-shafqat, saxovat, qanoat, tavoze' va nafsni tiyish kabi fazilatlar bilan bir tizimda ochiladi. Komil inson ana shu fazilatlarini o'zida jamlagan, boshqalarning haqqini tan oladigan, ilmni ezgulikka xizmat qildiradigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa dostonning shaxs tarbiyasiga oid qarashlarini ijtimoiy-falsafiy mazmun bilan boyitadi.

Maqolat va hikoyatlar tizimi esa Navoiy san'atkorligining muhim dalilidir. Muallif nazariy fikrni badiiy misollar bilan mustahkamlab, o'quvchiga xulosani tayyor holda emas, estetik taassurot va axloqiy mushohada orqali yetkazadi. Natijada "Hayrat ul-abror" didaktik bo'lishi bilan birga yuksak badiiy qudratga ega asar sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, "Hayrat ul-abror" o'zbek mumtoz adabiyotida adolat va komil inson g'oyalarini eng teran yoritgan asarlardan biridir. U nafaqat tarixiy va adabiy yodgorlik, balki bugungi ma'naviy tafakkur uchun ham muhim manba bo'lib qoladi. Shuning uchun dostonni zamonaviy talqinlar asosida qayta o'qish, o'rganish va ta'lim jarayonida faol qo'llash ilmiy hamda tarbiyaviy jihatdan dolzarbdir.

Kelgusida ushbu mavzuni "Hayrat ul-abror"dagi alohida hikoyatlar poetikasi, odil hukmdor timsolining qiyosiy tahlili yoki Navoiy "Xamsa"sidagi boshqa dostonlar bilan tutashuvi nuqtayi nazaridan chuqurlashtirish mumkin. Bu yo'nalishlar Navoiy badiiy olamidagi adolat g'oyasining yanada kengroq ko'lamini ochishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.
2. Alisher Navoiy. Xamsa. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
3. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 20 tomlik. 7-tom: Hayrat ul-abror. Toshkent: Fan, 1991.
4. Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. Navoiyshunoslik. Toshkent: Akademnashr, 2020.
5. Yusupova, D. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi (Alisher Navoiy davri). Toshkent: Akademnashr, 2013.
6. Komilov, N. Tasavvuf. Toshkent: Movarounnahr, 2009.
7. Valixo'jayev, B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. Toshkent: O'zbekiston, 1993.
8. Rustamov, A. Navoiyning badiiy mahorati. Toshkent: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
9. G'aniyeva, S. "Hayrat ul-abror"da tasvir va ifoda. Toshkent: Fan, 1988.
10. Xolmurodov, Islomiddin Xasan o'g'li. "Hayrat ul-abror" dostonidagi hikoyatlarning estetik xususiyatlari va tasnifi. Journal of Integrated Education and Research, 3(6), 193-199, 2024.
11. Bozorboyeva, Sh. "Hayrat ul abror" dostonida ifodalangan bosh g'oya va uning kitobxonga ta'siri. Yosh olimlar, 1(18), 61-